

Aktywność zawodowa kobiet na obszarach migracyjnych województwa opolskiego

MARTA ROSTROPOWICZ-MIŚKO¹

ORCID: [0000-0003-0130-2054](https://orcid.org/0000-0003-0130-2054)

Uniwersytet Opolski

Jednym z czynników wpływających na aktywność zawodową ludności są procesy migracyjne. Województwo opolskie jako region o długich tradycjach migracyjnych od lat charakteryzował się niską aktywnością zawodową kobiet. Na obszarach objętych intensywnymi migracjami zarobkowymi mężczyzn, bezrobocie kobiet było bardzo wysokie. Wynikało ono z jednej strony z niskiego udziału mężczyzn wśród ogółu bezrobotnych, a z drugiej – z celowego utrzymywania statusu osoby bezrobotnej przez kobiety, który gwarantował m.in. dostęp do świadczeń zdrowotnych. Wzmoczone wyjazdy w celach zarobkowych kobiet na początku XXI w. były odpowiedzią na wzrost zapotrzebowania na kobietą siłę roboczą w tzw. sektorze usług rodzinnych, a tym samym nastąpiła zmiana ich aktywności zawodowej.

Celem artykułu jest przedstawienie charakteru aktywności zawodowej kobiet, mieszkających na obszarach migracyjnych województwa opolskiego, które podejmują zatrudnienie stałe i okresowe w krajach europejskich – głównie w Niemczech i Holandii.

Słowa kluczowe: aktywność zawodowa, migracje kobiet, bezrobocie kobiet

Women's economic activity in the migration areas of the Opole Voivodeship

One of the factors that has impacted on people's economic activity is the migration process. Opole province, as a region with a long migration tradition, is characterized by low economic activity of women. In areas which have a high rate of male emigration, the unemployment of women has been extremely high. One of the reasons is a small share of unemployed men in the generally high rate of unemployment in these places. On the other hand the high level of unemployed women is caused by the deliberate maintenance of this status which has guaranteed, amongst other things, unlimited access to medical services. An increase in the migration of women for commercial purposes

¹ Kontakt: mrostopowicz@uni.opole.pl

at the beginning of the 21st century has been a response to the demand for women in the workforce in the care sector like taking care of elderly people. This has been the reason for the change in women's economic activity.

The purpose of the article is to show the economic activity of women living in migratory areas of the Opole province who take up temporary and permanent employment in European countries, especially in Germany and the Netherlands.

Key words: economic activity, women's migrations, women's unemployment

1. Wprowadzenie

Aktywnością zawodową ludności określa się fakt wykonywania lub gotowości do wykonywania pracy przez ludność w zamian za ekwiwalent w formie płacowej lub pozapłacowej. Jej badanie dostarcza informacji o wielkości i strukturze zasobów siły roboczej przy wyodrębnieniu pracujących i bezrobotnych oraz biernych zawodowo². Zasadniczym czynnikiem kształtującym zasoby pracy jest stan ludności w wieku produkcyjnym warunkowany procesami demograficznymi, takimi jak: rozrodczość, umieralność, mobilność ludności oraz jej starzenie się. Istotne są także zmiany współczynnika aktywności zawodowej wynikające z ogólnej sytuacji ekonomicznej oraz sytuacji na rynku pracy. Na aktywność zawodową wpływ mają czynniki demograficzne (struktura wieku i płci, migracje, wykształcenie), geograficzne (miejsce zamieszkania, renta położenia, dostępność komunikacyjna), ekonomiczne (efektywne zapotrzebowanie na siłę roboczą, realny poziom płac, koszty pracy, elastyczne formy zatrudnienia), socjalne (pozapłacowe źródła dochodów gospodarstw domowych typu zasiłki, zapomogi), społeczne (preferowany model rodziny, wzory konsumpcji, ograniczenia zdolności do pracy, postawy wobec pracy)³.

Jak wskazano powyżej, jednym z czynników wpływających na aktywność zawodową ludności są migracje, stąd też zasadnym jest zbadanie ich oddziaływania w tym zakresie. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że problematyka migracji z województwa opolskiego jest od lat przedmiotem licznych badań. Szerokie spektrum oddziaływań ruchu wędrownego ludności na sytuację demograficzną, społeczną, ekonomiczną czy gospodarczą regionu stworzyło pole do badań przedstawicielom różnych nauk. Wśród głównych badaczy wymienić można m.in. Roberta Rauzińskiego⁴, który badał

² Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) prowadzone jest co kwartał przez Główny Urząd Statystyczny zgodnie z zaleceniami Międzynarodowej Organizacji Pracy i obejmuje osoby w wieku 15 lat i więcej. W Polsce przeprowadzane jest od 1992 r.

³ Podaję za: M. Stanny (2010), *Ludność i jej aktywność zawodowa – tendencje zmian na obszarach wiejskich*, w: Stanny M., Drygas M. (red.), *Przestrzenne, społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce*, Warszawa: IRWiR PAN 2010, s. 48.

⁴ Zob. m.in. R. Rauziński (1986), *Spółczesność Śląska Opolskiego 1945–1985 (ludność, zatrudnienie, migracje)*, Opole: Wydawnictwo WSI; idem (1991), *Ludność na Śląsku 1945–1990*, Opole: Wydawnictwo WSI; idem (1999), *Współczesne migracje zagraniczne na Śląsku Opolskim (Aspekty demograficzne i społeczne)*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.; idem (2001), *Uwarunkowania demograficzne rozwoju społecznego Śląska opolskiego do 2010 r.*, „Śląsk Opolski”, nr spec. 43.

i szeroko opisał kontekst demograficzny i społeczny migracji, Romualda Jończego, który zapoczątkował badania ilościowe i ekonomiczne skupiające się na ustaleniu skali migracji, jej formach, struktury oraz determinant i skutków⁵. W kontekście rozwoju gospodarczego regionu, więzi migracyjnych i reemigracji problematykę migracji bada Krystian Heffner i Brygida Solga⁶. Społeczne i demograficzne aspekty procesów migracyjnych zawarte są także m.in. w opracowaniach Agaty Zagórowskiej oraz autorki tekstu. Problematykę migracji w swych pracach poruszali również Kazimierz Szczygielski i Joanna Dybowska.

Celem artykułu jest przedstawienie charakteru aktywności zawodowej kobiet, mieszkających na obszarach migracyjnych województwa opolskiego, które stosując różne formy migracji podejmują zatrudnienie za granicą. W artykule wykorzystano dane BAEL obrazujące aktywność zawodową kobiet w województwie opolskim, dane Urzędu Statystycznego w Opolu oraz badania własne autorki przeprowadzone wśród emigrantek zarobkowych zamieszkujących obszary o długich tradycjach migracyjnych.

2. Migracje zagraniczne w województwie opolskim

Procesy migracyjne w województwie opolskim są zjawiskiem trwale występującym w regionie od dziesięcioleci. Na przestrzeni lat warunkowane były różnorodnymi czynnikami (politycznymi, narodowościowymi, ekonomicznymi), przebiegały ze zróżnicowaną intensywnością i przybierały różne formy. Przed okresem transformacji ustrojowej wyjazd za granicę, przede wszystkim do Niemiec, miały charakter definitywny, co oznaczało, że osoby, które uzyskały zgodę ówczesnych władz na wyjazd, na stałe opuszczały Polskę. Po roku 1989 swobodne przemieszczanie się poza granice kraju

⁵ Zob. m.in. R. Jończy (2003), *Migracje zarobkowe ludności autochtonicznej z województwa opolskiego. Studium Ekonomicznych determinant i konsekwencji*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego; idem (2006), *Wpływ migracji zagranicznych na dysharmonię rozwoju województwa opolskiego (ze szczególnym uwzględnieniem rynku pracy)*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.; idem (2008), *Zewnętrzne migracje ludności wiejskiej Opolszczyzny po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Konsekwencje w kontekście sytuacji społeczno-demograficznej i regionalnego rynku pracy*, Opole–Wrocław: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.; idem (2010), *Migracje zagraniczne z obszarów wiejskich województwa opolskiego po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Wybrane aspekty ekonomiczne i demograficzne*, Opole–Wrocław: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.; idem (2015), *Ekonomiczno-społeczne skutki współczesnych migracji w wymiarze regionalnym – na przykładzie regionu opolskiego*, Warszawa–Wrocław–Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.; idem (2017) *Sytuacja demograficzna i zatrudnienie na obszarach wiejskich województwa opolskiego*, Opole–Wrocław: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.

⁶ K. Heffner, R. Rauziński (2003), *Region migracyjny (wybrane aspekty demograficzne, społeczne i gospodarcze na przykładzie Śląska Opolskiego)*, Opole: Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej; K. Heffner, B. Solga (1999), *Praca w RFN i migracje polsko-niemieckie a rozwój regionalny Śląska Opolskiego*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.; B. Solga (2002), *Migracje polsko-niemieckie i ich konsekwencje społeczno-ekonomiczne na obszarach wiejskich Śląska Opolskiego*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.; idem (2013), *Miejsce i znaczenie migracji zagranicznych w rozwoju regionalnym*, Opole: Wydawnictwo Politechnika Opolska.

stało się możliwe dzięki wprowadzeniu przepisu gwarantującego obywatelom dostęp do paszportu. Od tego momentu nastąpiły intensywne wyjazdy za granicę (głównie do Niemiec) mieszkańców Śląska Opolskiego (ludności autochtonicznej), którzy dzięki podwójnemu obywatelstwu (polskiemu i niemieckiemu) mogli podejmować tam legalne zatrudnienie⁷. Rozbudowana przez lata sieć powiązań rodzinnych i sąsiedzkich między oboma krajami znacznie ułatwiała podjęcie decyzji migracyjnej. Przybywający do Niemiec emigranci otrzymywali niezbędne wsparcie, łącznie z pomocą w znalezieniu pracy i mieszkania⁸. Lata 90. XX w. to czas masowych wyjazdów zarobkowych mężczyzn. Z jednej strony występował wysoki popyt na pracę w Niemczech, szczególnie w branży budowlanej, a z drugiej – istniała możliwość uzyskania kilkukrotnie wyższych niż w Polsce dochodów, zatem czynniki te były silnie przyciągające do kraju docelowego⁹, dla wielu także brak pracy w kraju stanowił istotny powód podejmowania zatrudnienia za granicą¹⁰. W okresie tym skłonność do migracji zarobkowych kobiet była znacznie niższa¹¹, a te kobiety, które decydowały się na wyjazd z kraju, kierowały się najczęściej chęcią dołączenia do przebywających za granicą mężów.

Intensywne procesy migracji zarobkowych z obszarów zamieszkałych przez ludność śląską przyczyniły się do wyodrębnienia w województwie opolskim dwóch części, które obejmują obszar centralno-wschodni, zamieszkały przez migrującą ludność śląską oraz pozostałe obszary zamieszkałe przez ludność napływową, która osiedliła się w regionie po II wojnie światowej¹². Poniższa mapa przedstawia udział ludności deklarującej narodowość niepolską w gminach województwa opolskiego. Wyraźnie widać gminy charakteryzujące się wysokim udziałem mieszkańców o innej narodowości niż polska – głównie niemiecka. To właśnie na tych terenach silnie rozwinęły się w latach 90. ubiegłego wieku procesy migracyjne¹³, które trwają nieustannie do dziś i w istotny sposób kształtują sytuację demograficzną, społeczną i ekonomiczną w regionie.

W pierwszej dekadzie XXI w. zaobserwowano w regionie wzmoczoną migrację zarobkową kobiet, która była odpowiedzią na rosnący w krajach unijnych (zwłaszcza

⁷ Szerzej na temat przebiegu procesów migracyjnych w województwie opolskim zob. m.in. R. Jończy (2003), *Migracje zarobkowe ludności...*, s. 74–84; idem (2010), *Migracje zagraniczne z...*, s. 55–59; M. Rostropowicz-Miśko (2007), *Migracje ludności ze Śląska Opolskiego do Niemiec w latach 1989–2005. Aspekty demograficzne, społeczne i ekonomiczne*, Opole: Wydawnictwo Editio Silesia, s. 122–133; B. Solga (2002), *Migracje polsko-niemieckie...*, s. 59–70.

⁸ B. Solga (2002), *Migracje polski-niemieckie...*, s. 80–94; K. Heffner, R. Rauziński (2003), *Region migracyjny...*, s. 33–34.

⁹ Zob. R. Jończy (2003), *Migracje zarobkowe ludności...*, s. 241–242; B. Solga (2002), *Migracje polsko-niemieckie...*, s. 118 i 125.

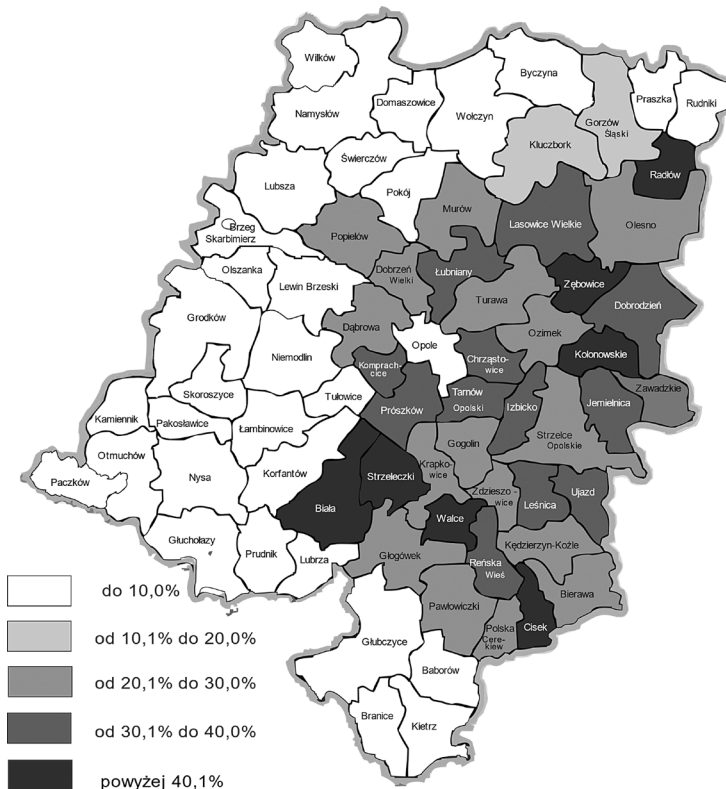
¹⁰ M. Rostropowicz-Miśko (2007), *Migracje ludności...*, s. 165.

¹¹ R. Jończy (2003), *Migracje zarobkowe ludności...*, s. 122; idem (2006), *Wpływ migracji...*, s. 46; M. Rostropowicz-Miśko (2007), *Migracje ludności...*, s. 161.

¹² Zob. także R. Jończy (2003), *Migracje zarobkowe...*, s. 86 i 88.

¹³ Zob. także R. Rauziński, K. Szczygieski (2008), *Śląska ludność rodzima w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego wczoraj i dziś*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o., s. 69.

Ludność deklarująca narodowość niepolską w gminach województwa opolskiego w 2002 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku.

w Niemczech) popyt na kobietą siłą roboczą w tzw. sektorze usług rodzinnych, a mianowicie pracę opiekunek osób starszych, niań, gospodyń domowych, sprząta-czek¹⁴. Wysokie było także – głównie w Holandii – zapotrzebowanie na pracę kobiet w ogrodnictwie i rolnictwie.

Dzięki powiązaniom (rodzinnym, sąsiedzkim) z niemieckim rynkiem pracy decydu-jące się na wyjazd zarobkowy kobiety miały ułatwiony dostęp do licznych ofert pracy. Wiele z nich korzystało również z usług biur pośrednictwa pracy, które rekrutowały do pracy w tych krajach, a także organizowały wyjazd, zakwaterowanie oraz wszelkie formalności związane z zatrudnieniem¹⁵.

¹⁴ K. Slany (2008), Co to znaczy być migrantką?, w: Slany K. (red.) *Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 12.

¹⁵ Szerzej zob. J. Żurawska (2009), Działalność prywatnych agencji pośrednictwa pracy za granicą w województwie opolskim w świetle teoretycznych ujęć migracji międzynarodowych, w: Solga B. (red.), *Zmieniająca się rola migracji w rozwoju regionalnym*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o., s. 97–113.

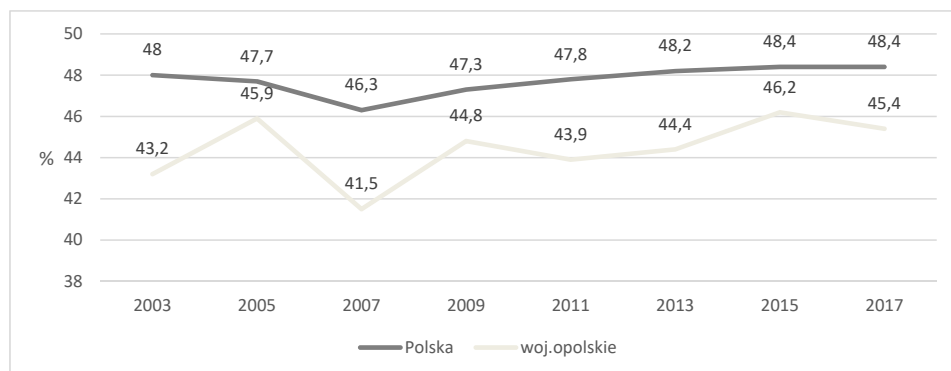
3. Aktywność zawodowa kobiet w województwie opolskim w latach 2003–2017¹⁶

Analizując poszczególne wskaźniki obrazujące sytuację kobiet na regionalnym rynku pracy widać wyraźnie znaczną ich poprawę w okresie 2003–2017. Odnotowano wzrost aktywności zawodowej, wzrost wskaźnika zatrudnienia oraz znaczący spadek udziału bezrobotnych kobiet, jednakże w porównaniu do analogicznych wskaźników na tle kraju, przyjmowały one niższe wartości.

Kobiety, mieszkanki województwa opolskiego, charakteryzował niski współczynnik aktywności zawodowej, który wahał się w granicach 44,0–46,0% i w porównaniu do średniej krajowej w całym analizowanym okresie był znacznie niższy¹⁷. Od 2007 r. obserwuje się jego wolny, ale systematyczny wzrost. Na niską aktywność zawodową kobiet w województwie opolskim wpływał fakt, iż wiele mieszanek obszarów migracyjnych nie podejmowało zatrudnienia, gdyż wraz ze swoimi rodzinami utrzymywane były przez mężów pracujących za granicą.

Wykres 1

Współczynnik aktywności zawodowej kobiet w województwie opolskim i w kraju w latach 2003–2017

Źródło: GUS, Bank Danych Lokalnych.

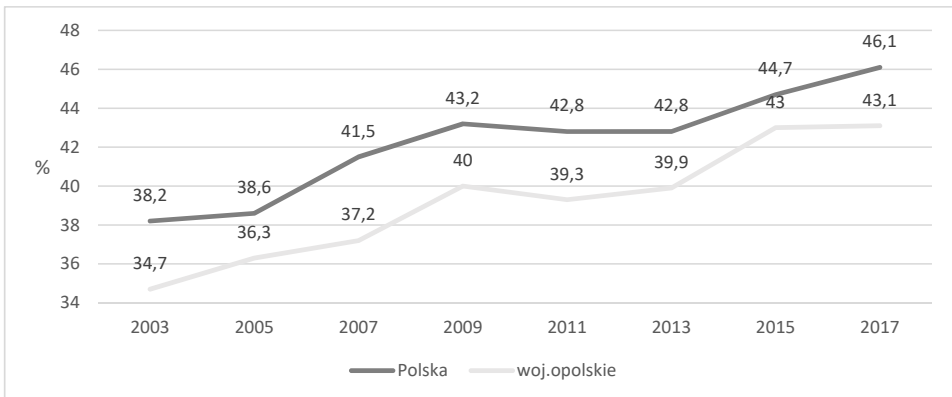
¹⁶ W części tej wykorzystano dane BAEL oraz BDL. Statystyka publiczna w przypadku województwa opolskiego nie jest doskonałym źródłem informacji, gdyż uwzględnia wszystkich zameldowanych mieszkańców regionu. W rzeczywistości ich liczba jest mniejsza ze względu na występowanie emigracji zawieszonych obejmującej osoby, które wyemigrowały za granicę na stałe, ale nie dokonały wymeldowania ze swojego miejsca zamieszkania w Polsce, czego dowiódł w swoich badaniach Romuald Jończy, zob. m.in. R. Jończy (2003), *Migracje zarobkowe ludności...*, s. 168–171; idem (2010), *Migracje zagraniczne z...*, s. 156–161; idem (2017), *Sytuacja demograficzna i zatrudnienie...*, s. 34–40. Jednakże w celu nakreślenia jedynie ogólnej sytuacji i trendów na rynku pracy wykorzystanie danych ze statystyki publicznej można uznać za wystarczające.

¹⁷ Szerzej na temat aktywności zawodowej kobiet na Śląsku Opolskim i jej uwarunkowaniach zob. Mazur-Kajta K. (2017), *Wybory aktywności zawodowej współczesnych kobiet Śląska Opolskiego*, Studia i Monografie; Z. 470, Opole: Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej.

Liczba pracujących kobiet w województwie opolskim w analizowanym okresie ulegała znacznym wahaniom, najwyższa była w 2015 r. – wynosiła 176 tys. i w porównaniu do roku 2005 wzrosła o 18,1%. Odzwierciedleniem tej korzystnej tendencji jest wskaźnik zatrudnienia, który stanowi miarę wykorzystania zasobów pracy. W całym badanym okresie systematycznie się zwiększał i wzrósł o 8,4%. Jednak należy podkreślić, iż na tle kraju wskaźnik zatrudnienia kobiet w woj. opolskim był o około 3,0% niższy.

Wykres 2

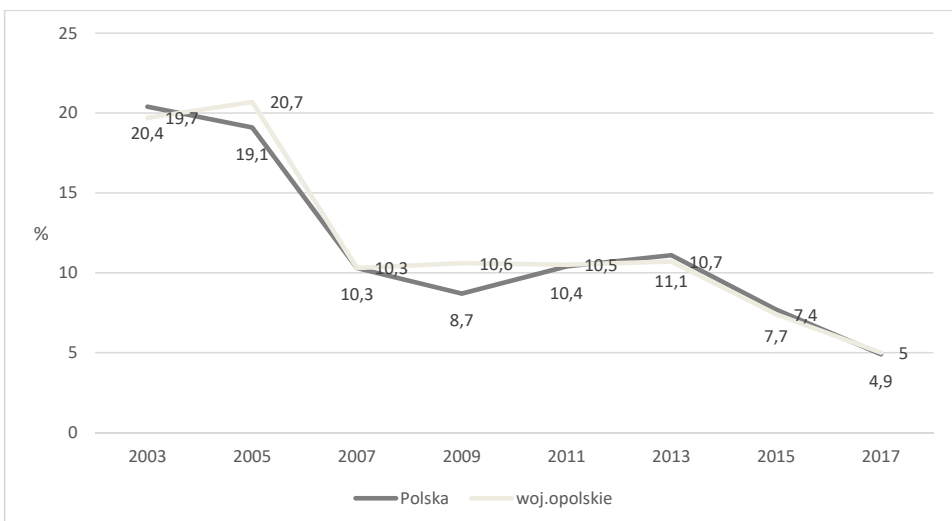
Wskaźnik zatrudnienia kobiet w województwie opolskim i w kraju w latach 2003–2017

Źródło: GUS, Bank Danych Lokalnych.

Wykres 3

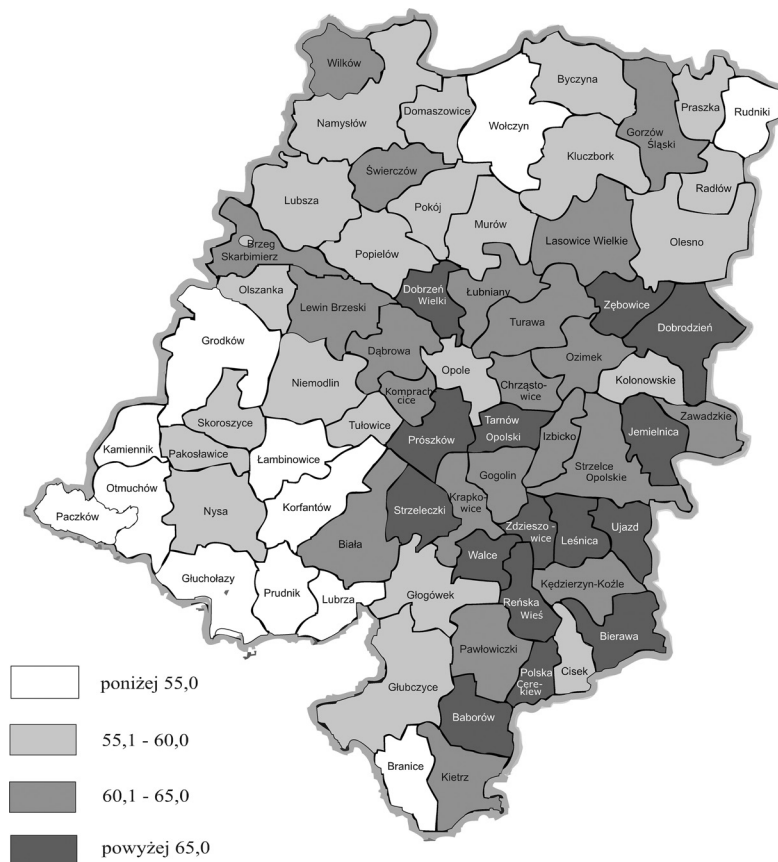
Stopa bezrobocia kobiet w województwie opolskim i w kraju w latach 2003–2017

Źródło: GUS, Bank Danych Lokalnych.

Mapa 2

Udział bezrobotnych kobiet w ogólnej liczbie bezrobotnych w gminach województwa opolskiego w 2000 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL.

Efektom pozytywnych zmian w zakresie zatrudnienia był znaczny spadek liczby bezrobotnych kobiet – z 43,9 tys. w 2003 r. do 15 tys. w 2017 r., co skutkowało obniżeniem stopy bezrobocia z 19,7% w 2003 r. do 5,0% w 2017, tj. o 14,7%.

Analizując sytuację kobiet na rynku pracy województwa opolskiego, szczególnie w zakresie bezrobocia, wyraźnie widać znaczne zróżnicowanie w układzie przestrzennym. Na obszarach objętych intensywnymi migracjami zarobkowymi już w drugiej połowie lat 90. ubiegłego wieku i z początkiem XXI w. zaobserwowano znacznie wyższy udział bezrobotnych kobiet w ogólnej liczbie bezrobotnych niż na pozostałych terenach regionu (mapa 2). Z jednej strony był to efekt masowych zagranicznych wyjazdów zarobkowych mężczyzn, stąd też wysoki udział bezrobotnych kobiet, z drugiej, jak już wcześniej wspomniano, kobiety nie podejmowały zatrudnienia, gdyż

zajmowały się prowadzeniem domu i wychowywaniem dzieci, a dochody uzyskiwane z pracy za granicą przez mężów w zupełności zaspokajały potrzeby ich gospodarstw domowych. Celem rejestracji w urzędzie pracy było jedynie zabezpieczenie członkom rodziny dostępu do opieki zdrowotnej, a nie uzyskanie pomocy w znalezieniu zatrudnienia¹⁸. W przypadku bezrobotnych kobiet możemy zatem mówić przemyślanym i celowym pozostawianiu w statusie osoby bezrobotnej.

Aktywność zawodowa migrantek zarobkowych z województwa opolskiego w świetle badań własnych. Przeobrażenie modelu rodziny z pracującym za granicą mężem (i ojcem) oraz zajmującą się domem żoną (i matką) nastąpiło w momencie podejmowania przez kobiety pracy zarobkowej za granicą (głównie w Niemczech i Holandii)¹⁹. A zatem ich aktywność zawodowa również uległa przeobrażeniu, co nie znaczy, że zmianie uległ ich status na rodzimym rynku pracy.

W przypadku migrantek zarobkowych można mówić o specyficznej aktywności zawodowej występującej w wariantach:

- osoba bezrobotna w Polsce i pracująca za granicą;
- osoba pracująca zarówno w Polsce i za granicą;
- osoba bierna zawodowo w Polsce i pracująca za granicą;
- osoba bierna zawodowo w Polsce i bezrobotna czasowo za granicą w przypadku migrantek podejmujących zatrudnienie wyłącznie za granicą.

Ze względu na fakt, że migrantki zarobkowe z reguły wybierają okresowe formy zatrudnienia podczas prac sezonowych czy dorywczych i po ich zakończeniu wracają do kraju, rzadko zdarza się, aby były osobami bezrobotnymi za granicą. Aczkolwiek status taki występować może wśród migrantek pracujących tam stale.

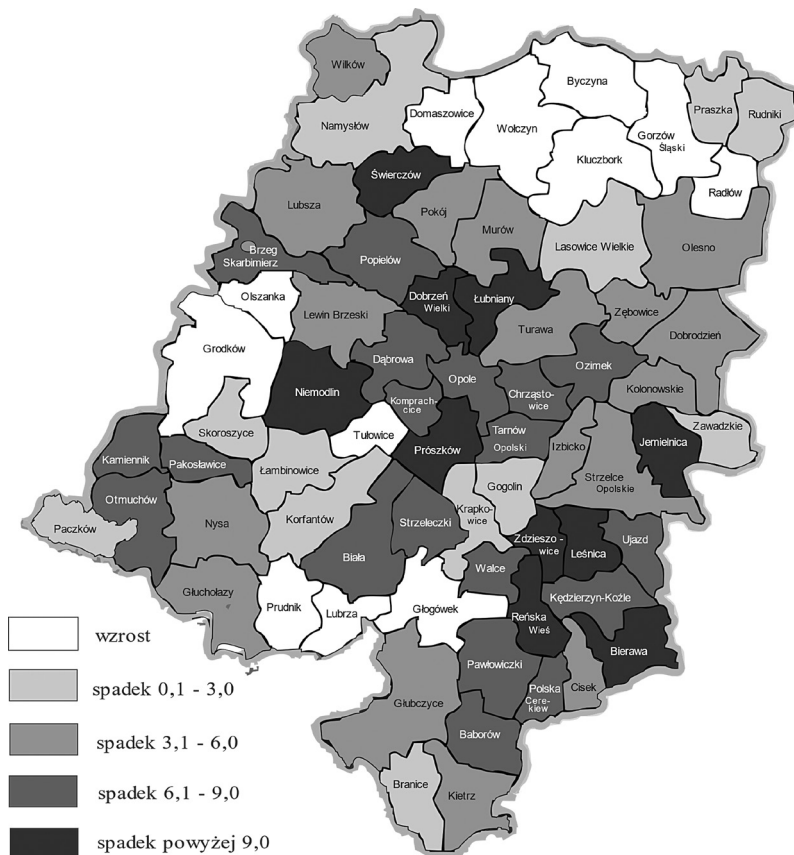
Odzwierciedleniem zmieniającej się sytuacji kobiet na lokalnych rynkach pracy (zwłaszcza na obszarach migracyjnych) jest malejący udział kobiet wśród ogółu bezrobotnych. Zamiana tego udziału w latach 2000–2017 pokazuje, że we wszystkich gminach zamieszkałych przez ludność śląską (z wyjątkiem gminy Głogówek i Radłów) nastąpiło znaczne jego obniżenie, co jest wynikiem m.in. podejmowania pracy za granicą. Zaznaczyć należy, że polepszająca się w ostatnich latach sytuacja na rynku pracy także ma istotne znaczenie, a czynniki, które na nią wpływają to m.in. wzrost nakładów inwestycyjnych w przedsiębiorstwach, zwiększająca się liczba miejsc pracy oraz ogólna dobra koniunktura gospodarcza.

¹⁸ Zob. także R. Jończy (2008), *Zewnętrzne migracje ludności wiejskiej...*, s. 124; idem (2010), *Migracje zagraniczne z...*, s. 284 i 299, idem (2006), *Wpływ migracji zagranicznych...*, s. 120–122; M. Rostropowicz-Miśko (2014), *Migracje zarobkowe kobiet jako czynnik ograniczający potencjał demograficzny Śląska Opolskiego w świetle badań własnych*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje”, nr 27(4), s. 153.

¹⁹ Zob. także A. Krasnodębska (2013), *Migracje i ich skutki w obszarze życia rodzinnego. Z doświadczenia opolskich migrantek*, w: Lesińska A., Okólski M. (red.), *Współczesne polskie migracje: strategie – skutki społeczne – reakcja państwa*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 157–175.

Mapa 3

Zmiana (wzrost/spadek) udziału bezrobotnych kobiet w ogólnej liczbie bezrobotnych w gminach województwa opolskiego w latach 2000–2017

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL.

Zasadniczym celem prowadzonych badań było poznanie przede wszystkim sytuacji rodzinnej migrantek zarobkowych. Dokładniej rzecz ujmując, badanie migrujących zarobkowo kobiet będących w stałych związkach²⁰ miało pokazać wpływ wyjazdów zarobkowych na ich rodziny. Natomiast badanie kobiet niebędących w stałych związkach miało na celu ustalenie, czy i w jaki sposób wyjazdy zarobkowe mają wpływ na ewentualne decyzje kobiet dotyczące założenia rodziny. Badana była także ich sytuacja zawodowa, materialna, oraz plany na przyszłość. Badanie pilotażowe, które przeprowadzono w 2012 r. wśród emigrantek z najbliższego otoczenia, a także

²⁰ Ponieważ obecnie wiele osób żyje w związkach nieformalnych, tworząc rodziny, zastosowano kryterium podziału według stanu faktycznego, a nie formalnego (stan cywilny).

liczne rozmowy ze środowiskiem migranckim pokazały, że podejmowanie przez kobiety zatrudnienia za granicą będzie coraz bardziej powszechne, zwłaszcza że – jak już wcześniej wspomniano – w krajach europejskich występowało wysokie zapotrzebowanie na pracę kobiet w różnych branżach. Podjęto zatem w połowie 2013 r. badania ilościowe z wykorzystaniem techniki ankiety. Zastosowano dobór próby celowy – emigrantki zarobkowe mieszkające w gminach o długich tradycjach migracyjnych skupionych w powiecie opolskim, krapkowickim, strzeleckim, kędzierzyńsko-kozielskim oraz oleskim. Taka metoda jest przydatna do zbadania małego podzbioru populacji o określonych cechach społeczno-demograficznych. W przypadku badanych kobiet cechą wspólną był fakt wyjazdu za granicę w celach zarobkowych. Aby dotrzeć do jak największej liczby respondentek zastosowano metodę kuli śnieżnej, dzięki której kwestionariusz ankiety przekazywany był przez badane migrantki kolejnym badanym z ich otoczenia. Metoda ta jest skuteczna, jednak w wielu przypadkach czas oczekiwania na zwrot ankiet znacznie się wydłużał. Liczba rozprawdzonych kwestionariuszy ankiety wynosiła 500, natomiast zwrócono 427, co stanowiło zwrot na poziomie 85,4%. W celu pogłębienia badań ilościowych przeprowadzono badania jakościowe metodą indywidualnych wywiadów pogłębionych z dwunastoma migrantkami, które zakończono w 2015 r., jednakże w związku z tym, iż badania jakościowe dotyczyły głównie sytuacji rodzinnej migrantek ich wyniki nie będą w niniejszym opracowaniu prezentowane.

Kwestionariusz ankiety składał się z dwóch części: pierwsza zawierała pytania dotyczące m.in. motywów migracji, kraju świadczenia pracy, charakteru i czasu pracy, dochodów, wydatków, warunków mieszkaniowych czy spędzania wolnego czasu. Część druga oddzielna była dla kobiet będących w stałych związkach i kobiet nie będących w stałych związkach. W przypadku pierwszych (244 kobiety) pytano o sytuację rodzinną (relacje z mężem/partnerem, dziećmi, występujące problemy), drugich (183 kobiety) o zamiary matrymonialne i prokreacyjne.

Struktura wieku badanych migrantek przedstawia się następująco: 18–24 lata – 99 kobiet, 25–35 lat – 153, 36–45 lat – 81, 46–55 lat – 59 i powyżej 56 roku życia – 35. Stan cywilny: panna – 246, mężatka 155, rozwiedziona – 13, wdowa – 13.

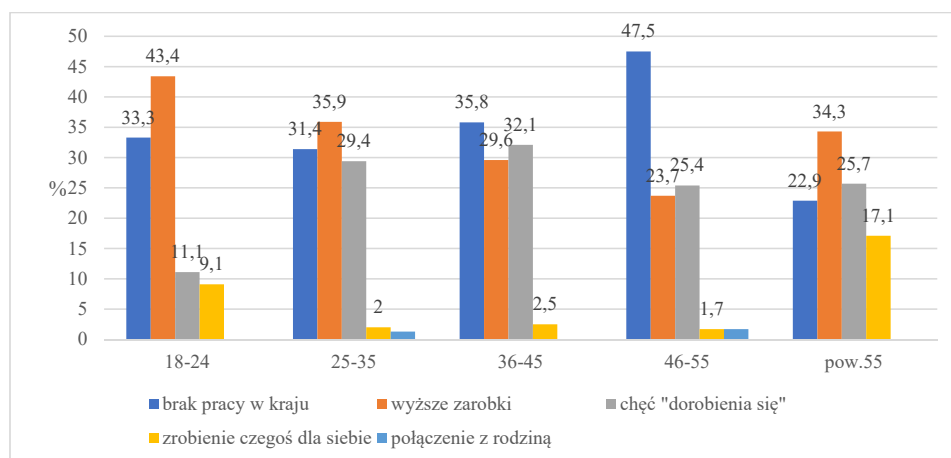
Wyniki badań. Większość badanych (60,4%) była zatrudniona w Polsce, w tym najwyższy odsetek stanowiły kobiety w grupach wiekowych 25–35 lat i 36–45 lat – po 66,7%, najniższy kobiety w wieku 18–24 lata – 43,4%.

Główne motywy podjęcia zatrudnienia za granicą to przede wszystkim: wyższe zarobki za granicą – zadeklarowało je 34,7% ogółu badanych migrantek oraz brak pracy w kraju – 34,2%. Prawie co czwarta badana wskazała na chęć „dorobienia się”, czyli zakup lub remont domu/mieszkania, zakup wyposażenia (meble, sprzęt AGD, RTV), samochodu. W poszczególnych grupach wiekowych wyższe zarobki istotne były przede wszystkim dla kobiet w wieku 18–35 lat. Brak pracy w kraju dla

47,5% kobiet w wieku 46–55 stanowił podstawowy czynnik migracji zarobkowej. Co trzecia badana w grupie wiekowej 25–45 lat wskazała „chęć dorobienia się”²¹. Warto zaznaczyć, że kobiety w młodszych grupach wiekowych (do 45. roku życia) legitymowały się zdecydowanie krótszym stażem pracy za granicą (od 2 do 4 lat), natomiast migrantki starsze, zwłaszcza powyżej 56 lat, wskazywały znacznie dłuższy okres podejmowania zatrudnienia za granicą (powyżej 6 lat).

Wykres 4

Motywy podjęcia pracy za granicą

Źródło: opracowanie własne.

Według badań przeprowadzonych w województwie opolskim latach 2006–2007 przez R. Jończego aż 82,7% kobiet wskazało możliwość uzyskania wyższych zarobków jako powód decydujący o podjęciu pracy za granicą, natomiast niemożność znalezienia w Polsce jakiegokolwiek pracy – jedynie 5,8%²². Porównując dane te z uzyskanymi przez autorkę zauważyć można wzrost znaczenia braku pracy w kraju jako czynnika determinującego wyjazd zarobkowy za granicę.

Według B. Cieślińskiej, która badała motywacje emigracji niezamężnych kobiet z Podlasia „Motywacja zarobkowa była tłem prawie każdego wyjazdu, podobnie jak kontekst życia rodzinnego. Wśród motywacji zarobkowych kobiet niezamężnych wyróżnić można co najmniej dwa rodzaje. Jedne stanowią ucieczkę przed bezrobociem lub niskimi zarobkami. Drugie wiążą się z poszukiwaniem funduszy na opłacenie studiów”²³.

²¹ Zob. także R. Jończy (2010), *Migracje zagraniczne z...*, s. 225–229.

²² R. Jończy (2007), *Migracje zarobkowe z województwa opolskiego. Przyczyny i charakterystyka pracy za granicą oraz warunki powrotu*. Zespołowy raport badawczy pod red. R. Jończego, Opole, s. 25.

²³ B. Cieślińska (2008), *Motywacje emigracji niezamężnych kobiet na przykładzie Podlasia*, w: Słany K. (red.) *Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 267 i n.

Emigracja młodych kobiet oprócz motywów ekonomicznych (problem ze znalezieniem pracy, bezrobocie i wymagania pracodawców) ma także inne podłoże. Według E. Kuźmy, która badała imigrantki polskie w Brukseli, to także ciekawość świata, chęć wprowadzenia zmian w swoim życiu, swoboda, poczucie wolności, jakie daje im mieszkanie w dużym europejskim mieście, a którego nie miały w miejscowościach, z których pochodzą²⁴.

Istotną kwestią jest sposób znalezienia pracy za granicą, gdyż – jak pokazały badania – silne związki migrantek z osobami (rodziną, sąsiadami, znajomymi) przebywającymi w Niemczech czy Holandii mają ogromne znaczenie. Wpisuje się to w teorię sieci migracyjnych, która zakłada, że największy wpływ na podjęcie decyzji migracyjnej mają więzi interpersonalne wiążące migrantów, byłych migrantów i niemigrantów w kraju pochodzenia i przeznaczenia²⁵.

Ponad 63% migrantek znalazło zatrudnienie za granicą poprzez kontakty rodzinne i znajomych, a zatem ogromne znaczenie ma w tym przypadku sieć powiązań. Prawie 40% kobiet w wieku 18–24 lata, 37,3% w wieku 25–35 lat i co trzecia w grupie 36–55 lat uzyskała pomoc rodziny w znalezieniu zatrudnienia. Rekomendowanie kobietom przez najbliższych pracodawcy, to nie tylko najbardziej skuteczny sposób podjęcia pracy, ale również gwarancja bezpieczeństwa i pewności. Z pomocy znajomych najczęściej korzystały migrantki w starszych grupach wiekowych – 48,6% powyżej 55. roku życia. Co piąta badana korzystała z usług agencji pośrednictwa pracy, a jedynie 13,6% badanych znajdowało pracę na własną rękę, najczęściej poprzez ogłoszenia prasowe lub w Internecie. Decydujące znaczenie sieci migracyjnych dla podjęcia decyzji migracyjnej wykazały również badania przeprowadzone w województwie zachodniopomorskim przez A. Terelaka i S. Kołodziejczaka. Ponad 84,0% respondentów wskazało jako źródło informacji o pracy za granicą krewnych lub znajomych Polaków²⁶.

Śród ogółu badanych kobiet aż 91,8% podejmowało zatrudnienie w Niemczech i Holandii, z czego 35,6% w Niemczech i 56,2% w Holandii. Niecałe 6% pracowało w Austrii i 1,9% w Belgii, pozostałe kraje to Włochy i Szwecja po 0,2%. Niemcy i Holandia to typowe kraje docelowe migrantów z województwa opolskiego, co potwierdzone jest licznymi badaniami m.in. R. Jończego, według którego odsetek pracujących w Holandii kobiet wynosił 50,0%, a w Niemczech 17,3%²⁷. Inne badania tego autora wskazały, że (ogółem kobiet i mężczyzn) w Niemczech pracowało 40,0%,

²⁴ E. Kuźma (2005), *Kobiety – nielegalne imigrantki z Polski w Brukseli pod koniec XX w. – zjawisko i problemy*, w: Zamojski J. (red.), *Kobiety i młodzież w migracjach. Migracje i społeczeństwo*, t. 10, Warszawa, s. 261–262.

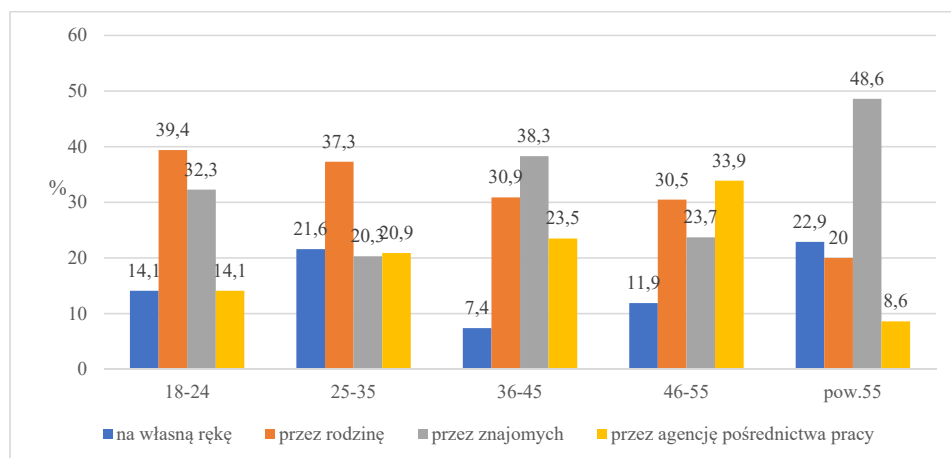
²⁵ W. Janicki (2007), *Przegląd teorii migracji ludności*, w: *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Vol. LXII/14, s. 292–293.

²⁶ A. Terelak, S. Kołodziejczak (2012), *Praca za granicą w świadomości emigrantów zarobkowych z województwa zachodniopomorskiego*, Szczecin, s. 127.

²⁷ R. Jończy (2007), *Migracje zarobkowe z...*, s. 29.

Wykres 5.

Sposób znalezienia pracy za granicą

Źródło: opracowanie własne.

a w Holandii 34,2%. Jednocześnie autor zaznacza, że kobiety relatywnie częściej podejmowały pracę w Holandii²⁸.

Wybór kraju, w którym migrantki najczęściej podejmowały zatrudnienie, jest ściśle związany z wykonywaną pracą, a ta z kolei determinowana jest wiekiem migrantek. W przypadku kobiet w wieku 18–45 lat dominującym krajem była Holandia, gdzie pracowały (najczęściej okresowo) w zawodach związanych z ogrodnictwem i rolnictwem, natomiast migrantki w starszych grupach wiekowych, szczególnie po 55. roku życia pracowały w Niemczech, świadcząc głównie usługi opiekuńcze.

W tym miejscu warto przytoczyć wyniki badań J. Krzyszkowskiego i jego zespołu przeprowadzonych wśród kobiet zamieszkujących tereny wiejskie powiatu skierniewickiego (woj. łódzkie), łęczyńskiego (woj. lubelskie) i pyrzyckiego (woj. zachodniopomorskie). Na pytanie dotyczące chęci świadczenia usług opiekuńczych za granicą odpowiedzi negatywnej udzieliło 72,4% badanych w powiecie skierniewickim i 59% w łęczyńskim. Z kolei ponad połowa mieszanek powiatu pyrzyckiego (51,8%) gotowych było wyjechać za granicę. Według autorów badania wynikało to z przygranicznego położenia powiatu pyrzyckiego oraz rozwiniętej po 1989 r. tradycji podejmowania zatrudnienia w Niemczech w charakterze pomocy domowych i opiekunek²⁹. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku migrujących do Niemiec kobiet z województwa opolskiego. Wieloletnie tradycje migracyjne, silne powiązania

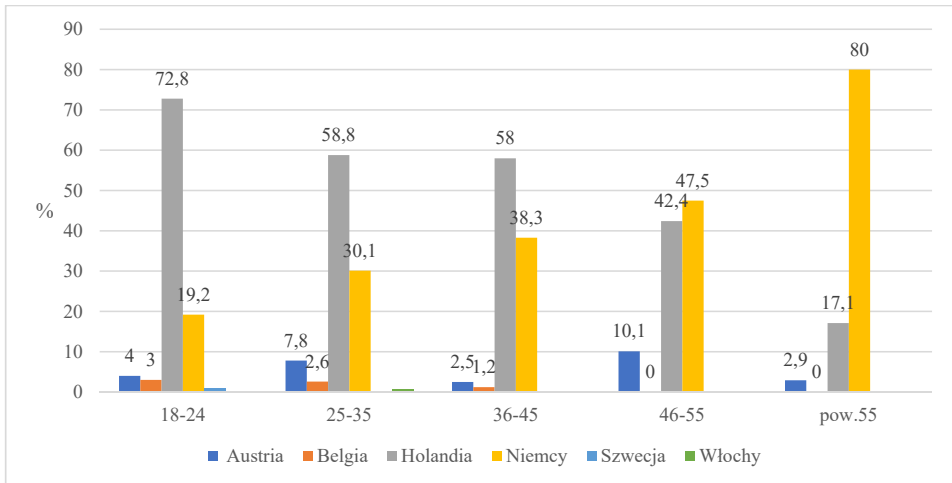
²⁸ R. Jończy (2010), *Migracje zagraniczne z...*, s. 230–231. Zob. także R. Jończy (2006), *Wpływ migracji...*, s. 69–70.

²⁹ J. Krzyszkowski, M. Marks, J. Lisek-Michalska, J. Przywojska (2007), *Uwarunkowania pracy zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*, PTPS, s. 73–80.

z niemieckim rynkiem pracy, a także stosunkowo nieduża odległość (w porównaniu do innych regionów kraju) i dobra komunikacja z Niemcami sprzyjały podjęciu tam zatrudnienia.

Wykres 6.

Kraj migracji zarobkowej

Źródło: opracowanie własne.

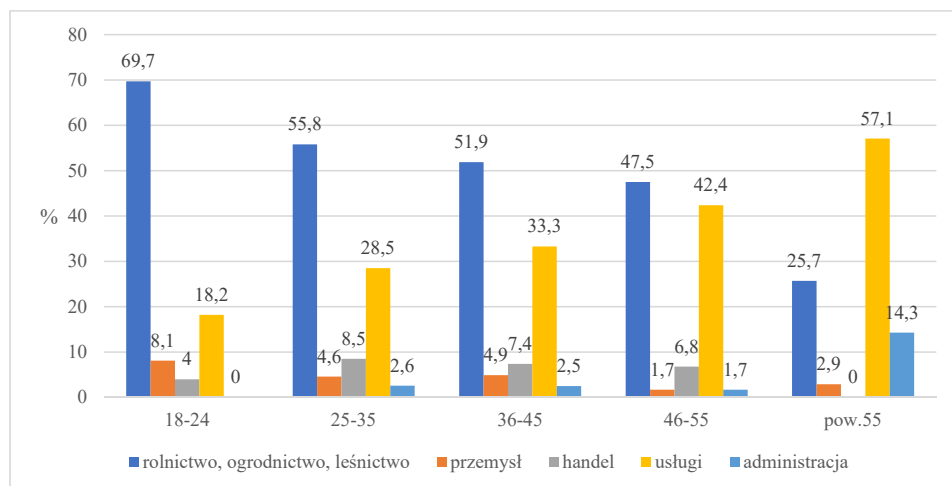
Jak już powyżej wspomniano, wiek migrantek ma znaczenie przy wyborze branży zatrudnienia. Prawie 70% kobiet w wieku 18–24 lata i ponad połowa badanych w wieku 25–45 lat pracowała w rolnictwie, ogrodnictwie czy leśnictwie. Wykonywały różnorodne prace związane z produkcją i uprawą roślin, takie jak: sadzenie cebulek kwiatowych, zbiór warzyw i owoców, sortowanie i pakowanie ich. W przypadku usług, które świadczyły częściej starsze kobiety – nieco ponad 57% badanych powyżej 55. roku życia oraz 42,4% w wieku 46–55 lat, to przede wszystkim opieka nad osobami starszymi, ale także prowadzenie domu (sprzątanie, robienie zakupów, opieka nad dziećmi). Świadczone usługi to także fryzjerstwo i kosmetyka. Niewielki odsetek badanych (6%) zatrudnionych było w handlu i administracji, w przemyśle – 4,9%. Według R. Jończego liczba pracujących w usługach kobiet czterokrotnie przewyższa liczbę mężczyzn³⁰.

Branża zatrudnienia i charakter wykonywanej pracy (stała, okresowa) są ze sobą ściśle powiązane. Zdecydowana większość kobiet do 55. roku życia pracuje za granicą okresowo – 74,2% badanych, w tym sezonowo 44,5%, a dorywczo 29,7%. W przypadku kobiet zatrudnionych w rolnictwie i ogrodnictwie okresowy charakter zatrudnienia wynika ze specyfiki tej branży, którą cechuje sezonowość związana z cyklem

³⁰ R. Jończy (2006), *Wpływ migracji zagranicznych...*, s. 67.

Wykres 7

Branże zatrudnienia

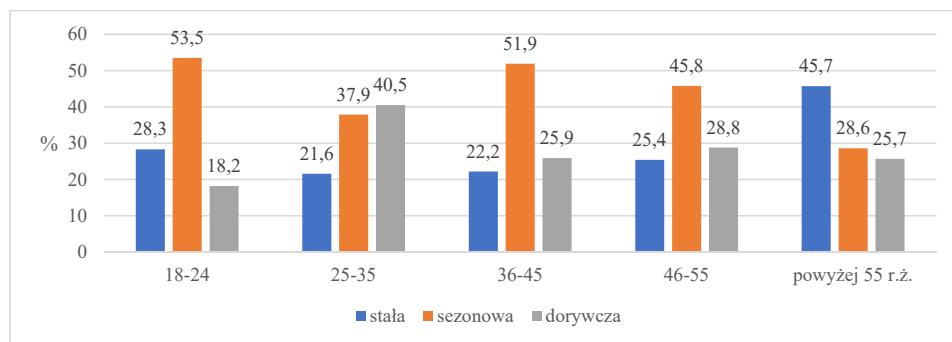

Źródło: opracowanie własne.

produkcyjnym. Stąd też jedynie w określonych porach roku migrantki wyjeżdżają za granicę. Prawie połowa kobiet po 55. roku życia pracowała za granicą stale. Najczęściej były to emerytki, które nie będąc obciążonymi pracą zawodową i obowiązkami domowymi związanymi z wychowywaniem dzieci, pracują stale w Niemczech.

Wykres 8

Charakter wykonywanej pracy

Źródło: opracowanie własne.

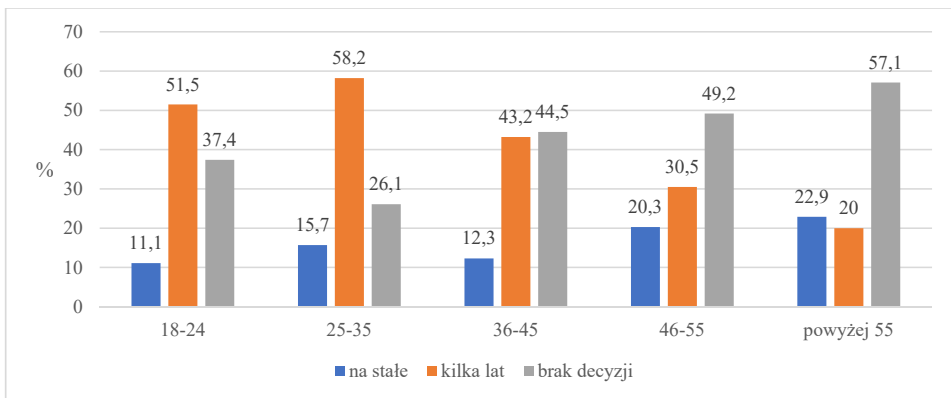
Istotną kwestią są plany migrantek dotyczące ich wyjazdów zarobkowych. Jedynie 15,2% badanych deklarowało chęć stałej pracy za granicą, 46,8% planowało pracować tam kilka lat, natomiast 38% migrantek nie potrafiło określić swoich zamiarów

w tym zakresie. Kilkuletni okres podejmowania zatrudnienia za granicą deklarowały przede wszystkim kobiety młode – 51,5% w grupie wiekowej 18–24 lata i 58,2% w wieku 25–35 lat, które planowały założyć rodziny w kraju. Często uzależniały go od osiągnięcia celu – „dorobienia się” – który deklarowała co trzecia badana w wieku 25–45 lat³¹. Im starsze wiekiem migrantki, tym więcej było niezdecydowanych – 49,2% w wieku 46–55 lat i 57,1% powyżej 55. roku życia. Powyższe wyniki pozwalają przypuszczać, że wyjazdy zarobkowe kobiet nie przekształcą się w migracje definitywne.

Wykres 9

Planowany okres podejmowania zatrudnienia za granicą

Źródło: opracowanie własne.

4. Podsumowanie

Wyjeżdżające za granicę w celach zarobkowych mieszkanki terenów województwa opolskiego o długich tradycjach migracyjnych są najczęściej aktywne zawodowo. Ze względu na okresowy charakter wyjazdów godzą pracę zarówno w kraju, jak i za granicą. Czynniki ekonomiczne są podstawową determinantą decyzji migracyjnej. Wyższe zarobki i „chęć dorobienia się” to najczęściej wskazywane powody, zwłaszcza przez kobiety młode, na tzw. dorobku. O ogromne znaczenie mają silnie wykształcone przez lata powiązania rodzinne i kontakty za granicą, dzięki którym migrantki mają ułatwiony dostęp do pracodawców. Wybór kraju docelowego jest ściśle związany z wykonywaną pracą, która determinowana jest wiekiem kobiet. Młodsze podejmują najczęściej sezonowe lub dorywcze prace w Holandii w rolnictwie i ogrodnictwie, natomiast starsze świadczą głównie usługi opiekuńcze w Niemczech, które są zajęciem stałym. Badania pokazały, że zdecydowana większość kobiet młodych zamierza

³¹ Zob. także E. Kuźma (2005), *Kobiety...*, s. 272.

pracować za granicą kilka lat, najczęściej do momentu osiągnięcia założonego stanu posiadania (materialnego). Im starsze migrantki, tym trudniej jest im jednoznacznie określić moment rezygnacji z wyjazdów zarobkowych, tym bardziej, że część z nich ze względu na wiek nie jest już obciążona pracą zawodową w kraju.

Bibliografia

- Cieślińska B. (2008), Motywacje emigracji niezameężnych kobiet na przykładzie Podlasia, w: Slany K. (red.) *Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Heffner K., Solga B. (1999), *Praca w RFN i migracje polsko-niemieckie a rozwój regionalny Śląska Opolskiego*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.
- Heffner K., Rauziński R. (2003), *Region migracyjny (wybrane aspekty demograficzne, społeczne i gospodarcze na przykładzie Śląska Opolskiego)*, Opole: Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej.
- Janicki W. (2007), Przegląd teorii migracji ludności, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Vol. LXII/14.
- Jończy R. (2003), *Migracje zarobkowe ludności autochtonicznej z województwa opolskiego. Studium Ekonomicznych determinant i konsekwencji*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Jończy R. (2010), *Migracje zagraniczne z obszarów wiejskich województwa opolskiego po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Wybrane aspekty ekonomiczne i demograficzne*, Opole–Wrocław: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.
- Jończy R. (2017), *Sytuacja demograficzna i zatrudnienie na obszarach wiejskich województwa opolskiego*, Opole–Wrocław: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.
- Jończy R. (2006), *Wpływ migracji zagranicznych na dysharmonię rozwoju województwa opolskiego (ze szczególnym uwzględnieniem rynku pracy)*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.
- Jończy R. (2007), *Migracje zarobkowe z województwa opolskiego. Przyczyny i charakterystyka pracy za granicą oraz warunki powrotu*. Zespołowy raport badawczy pod red. R. Jończygo, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.
- Jończy R. (2008), *Zewnętrzne migracje ludności wiejskiej Opolszczyzny po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Konsekwencje w kontekście sytuacji społeczno-demograficznej i regionalnego rynku pracy*, Opole–Wrocław: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.
- Jończy R. (2015), *Ekonomiczno-społeczne skutki współczesnych migracji w wymiarze regionalnym – na przykładzie regionu opolskiego*, Warszawa–Wrocław–Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.
- Krasnodębska A. (2013), Migracje i ich skutki w obszarze życia rodzinnego. Z doświadczenia opolskich migrantek, w: Lesińska A., Okólski M. (red.), *Współczesne polskie migracje: strategie – skutki społeczne – reakcja państwa*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Krzyszowski J., Marks M., Lisek-Michalska J., Przywojska J. (2007), *Uwarunkowania pracy zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*, PTPS.
- Kuźma E. (2005), Kobiety – nielegalne imigrantki z Polski w Brukseli pod koniec XX w. – zjawisko i problemy, w: Zamojski J. (red.), *Kobiety i młodzież w migracjach. Migracje i społeczeństwo*, t. 10, Warszawa.

- Mazur-Kajta K. (2017), *Wybory aktywności zawodowej współczesnych kobiet Śląska Opolskiego*, Studia i Monografie, Z. 470, Opole: Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej.
- Rauziński R. (1986), *Spółczesność Śląska Opolskiego 1945–1985 (ludność, zatrudnienie, migracje)*, Opole: Wydawnictwo WSI.
- Rauziński R. (1991), *Ludność na Śląsku 1945–1990*, Opole: Wydawnictwo WSI.
- Rauziński R. (1999), *Współczesne migracje zagraniczne na Śląsku Opolskim (Aspekty demograficzne i społeczne)*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.
- Rauziński R. (2001), *Uwarunkowania demograficzne rozwoju społecznego Śląska opolskiego do 2010 r.*, „Śląsk Opolski”, nr spec. 43.
- Rauziński R., Szczygielski K. (2008), *Śląska ludność rodzima w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego wczoraj i dziś*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.
- Rostropowicz-Miśko M. (2007), *Migracje ludności ze Śląska Opolskiego do Niemiec w latach 1989–2005. Aspekty demograficzne, społeczne i ekonomiczne*, Opole: Wydawnictwo Editio Silesia.
- Rostropowicz-Miśko M. (2014), *Migracje zarobkowe kobiet jako czynnik ograniczający potencjał demograficzny Śląska Opolskiego w świetle badań własnych*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje”, nr 27(4).
- Slany K. (2008), Co to znaczy być migrantką?, w: Slany K. (red.) *Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Solga B. (2002), *Migracje polsko-niemieckie i ich konsekwencje społeczno-ekonomiczne na obszarach wiejskich Śląska Opolskiego*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.
- Solga B. (2013), *Miejsce i znaczenie migracji zagranicznych w rozwoju regionalnym*, Opole: Wydawnictwo Politechnika Opolska.
- Stanny M. (2010), Ludność i jej aktywność zawodowa – tendencje zmian na obszarach wiejskich, w: Stanny M., Drygas M. (red.), *Przestrzenne, społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce*, Warszawa: IRWiR PAN 2010.
- Terelak, A., Kołodziejczak, S. (2012), *Praca za granicą w świadomości emigrantów zarobkowych z województwa zachodniopomorskiego*, Szczecin: PPH ZAPOL Dmochowski, Sobczyk Sp.j.
- Żurawska J. (2009), Działalność prywatnych agencji pośrednictwa pracy za granicą w województwie opolskim w świetle teoretycznych ujęć migracji międzynarodowych, w: Solga B. (red.), *Zmieniająca się rola migracji w rozwoju regionalnym*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o.